

Paweł Malendowicz**RADYKALNA KRYTYKA „STAREGO PORZĄDKU
SPOŁECZNEGO” I RELIGII WE WSPÓŁCZESNEJ
POLSKIEJ MYŚLI POLITYCZNEJ****STRESZCZENIE**

Przedmiotem artykułu jest analiza krytyki wartości tradycji, religii, hierarchii społecznej w takich nurtach myśli politycznej jak: anarchizm, sytuacjonizm, marksizm-leninizm oraz tendencje trockistowskie. Autor sformułował hipotezę, zgodnie z którą maksymalizm negacji wymienionych przedmiotów krytyki wynika z maksymalizmu aksjologicznego radykalnego myślenia politycznego. Badania zostały oparte na jakościowej analizie świadectw myśli politycznej.

Słowa kluczowe: radykalizm, myśl polityczna, anarchizm,
sytuacjonizm, komunizm

Wśród wielości nurtów współczesnej myśli politycznej¹ są takie, których prekursorzy i adherenci odrzucają porządek społeczny oparty na ideach nieodzowności władzy, hierarchii, religii, tradycji i autorytetu. Ich kontestacja ma charakter radykalny. Oznacza to, że została oparta na maksymalizmie aksjologicznym, zgodnie z którym wartości pierwotne w myśli politycznej mogą zostać zrealizowane wyłącznie w wymiarze absolutnym, w ramach aksjologicznej jedni, a więc nie mogą być dzielone. To natomiast świadczy o bezkompromisowości ich adherentów. Istotną cechą radykalnego myślenia politycznego jest jego gnostyczność, a więc przekonanie (absolutna wiedza) akolitów myśli politycznej o poznaniu prawdy i traktowanie myślących inaczej nie jako przeciwników, co jest charakterystyczne dla myślenia nieradykalnego, ale wrogów. Ci są natomiast tymi, których wyeliminowanie jest warunkiem koniecznym do realizacji założeń ideowych, które w myśleniu radykalnym są traktowane jako jedyne i prawdziwe.

Wśród nurtów radykalnego myślenia politycznego, które w formie zorganizowanej wystąpiły w Polsce na przełomie XX i XXI wieku, były: anarchizm, sytuacjonizm (w polskiej myśli politycznej końca XX wieku występujący jako nurt anarchizmu), nurty komunistyczne, w tym marksizm-leninizm oraz tendencje trockistowskie. W odróżnieniu od innych nurtów, takich jak np. Trzecia Pozycja czy narodowy anarchizm, wyróżnia je myślenie genetycznie oświeceniowe, determinujące ich antykonserwatyzm, a więc sprzeciw wobec „starego porządku społecznego”, opartego na wskazanych wyżej wartościach, a także źródła tkwiące w epoce rewolucji przemysłowej i w przemianach struktur społecznych państw w XIX wieku.

Kontestacja wymienionych idei w anarchizmie, sytuacjonizmie, marksizmie-leninizmie i tendencjach trockistowskich jest przedmiotem artykułu. Jego celem jest wskazanie argumentów opartych na wartościach pierwotnych właściwych tym nurtom, które podważają tradycyjne myślenie o państwie, religii czy władztwie w różnych jego wymiarach. Autor sformułował hipotezę, zgodnie z którą maksymalizm negacji wymienionych przedmiotów krytyki wynika z maksymalizmu aksjologicznego radykalnego myślenia politycznego. Celem zweryfikowania powyższego założenia autor

1 Myśl polityczna „jest wytworem myślenia o tym, co polityczne, co istnieje tu i teraz obiektywnie i subiektywnie, o zaistniałych faktach i istniejących obrazach przeszłości i teraźniejszości oraz o istniejących wyobrażeniach o tym, co może być i/lub być powinno, jak również o metodach i drogach zmian tego, co i jak jest, a jej podstawą są wartości tworzące system aksjologiczny. To każda forma refleksji wyrażona słowami, która może być złożona, spójna, uporządkowana i skonkretyzowana, ale i prosta, luźna, abstrakcyjna, nieuporządkowana oraz wewnętrznie sprzeczna, może być też uzewnętrzona obrazami, decyzjami, a także działaniami indywidualnymi i zbiorowymi”: P. Malendowicz, *Alternatywna myśl politycznego marginesu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2023, s. 34-35.

poddał analizie dokumenty oraz teksty publicystyczne i propagandowe wymienionych ruchów i ich organizacji politycznych. Badania zostały oparte na jakościowej analizie świadectw myśli politycznej.

ANARCHIZM

Jednym z nurtów myśli politycznej i ruchów społecznych kwestionujących elementarne wartości konserwatywne jest anarchizm. Nadrzędną ideą w anarchizmie jest wolność. Jest ona wartością pierwotną, warunkującą aksjologiczne uzasadnienia krytyki koncepcji i praktyk ją ograniczających. Jest to wartość maksymalizowana, a nawet absolutyzowana. Z niej wynika anarchistyczna negacja państwa, władzy, hierarchii społecznej, tradycji, religii i organizacji religijnych.

Już prekursorzy anarchizmu skupili się na odrzuceniu „starego porządku społecznego”, kreując tym samym uzasadnienia dla wizji społeczeństwa libertarnego. Analizując dziewiętnastowieczną myśl Pierre’a Josepha Proudhona (1809-1865), Jan Garewicz wskazał na jego wrogość wobec zasady autorytetu:

Aby jednak pojąć w pełni błędność zasady autorytetu, nie wystarczy wskazać na jej skutki, lecz należy wyjaśnić ponadto jej genezę. Błąd nie polega po prostu na jej ustanowieniu, tkwi głębiej, tkwi nie w samej zasadzie, lecz w sposobie jej pojmowania i w jej absolutyzacji. Błędna jest przede wszystkim metoda myślenia, która traktuje społeczeństwo jako całość bezwzględnie jednorodną i wobec tego szuka jednej zasady, która ma służyć za uniwersalny regulator stosunków między ludźmi. Tymczasem społeczeństwo jest wprawdzie jednością, lecz jednością wewnętrznie zróżnicowaną².

Jednym z istotnych elementów krytyki „starego porządku” dla prekursorów anarchizmu była religia. Według Proudhona jej istotą jest uznanie bytu ponadracjonalnego, czyli Boga, co jest przeciwieństwem rozumu³. W jego opinii religia sankcjonowała rządy królewskie, których formą organizacyjną jest hierarchia⁴. W demokracji zasadą jest zaś podział władz. Jednakże monarchia i demokracja, choć różnią się główną zasadą, we wszystkim są podobne⁵.

Proudhonowską krytykę religii kontynuował Michał Bakunin (1814-1876), który uznał, że kiedy w życiu człowieka pojawił się Bóg, „twór stał się rzekomym twórcą, prawdziwy zaś twórca, człowiek – jednym z wielu marnych twórców”. Nato-

2 J. Garewicz, *Koleje życia*, w: P. J. Proudhon, *Wybór pism*, t. 1, przeł. J. Bornstein i in., Książka i Wiedza, Warszawa 1974, s. 63-64.

3 P. J. Proudhon, *O ustanowieniu ładu w społeczeństwie, czyli zasady organizacji politycznej*, w: tamże, s. 105.

4 Tamże, s. 118.

5 Tamże, s. 130.

miast w społeczeństwie libertarnym to człowiek miałby być podmiotem, zastępując byt transcendentalny – Boga. Anarchiści, a w tym przypadku – Bakunin, wierzyli bowiem, że człowiek jest zdolny do „władania” sobą samym. Religie zaś głoszą, że człowiek nie jest zdolny odróżnić dobra od zła albo sprawiedliwości od niesprawiedliwości. Dlatego „bóstwo” musiało zstąpić na Ziemię, ustanawiając hierarchiczny ład społeczny. Na tej podstawie Bakunin wnioskował, że w „starym porządku społecznym” „zawsze, bez względu na okoliczności, należy być ślepo posłusznym wszystkim prawom i władzom, ustanowionym i pobłogosławionym przez niebo”⁶.

Źródła władzy religii Bakunin analizował w kontekście filozofii marksowskiej. Uznając ją za pierwszy, choć irracjonalny, przejaw rozumu, dowodził, że początkiem religii był strach⁷. Niemniej jednak, przewyżczając lęki, człowiek staje się jedynym i bezpośrednim twórcą ludzkiego świata. Świat taki miałby być oparty na idei wolności i godności człowieka. Właśnie dzięki myśleniu człowiek uświadamia sobie, że jest istotą wolną, także wolną od nakazów religijnych ograniczających go. Wolność dla Bakunina była „ostatecznym, najwyższym celem rozwoju ludzkości”⁸.

Bakuninowi wtórowali polscy anarchiści. Na początku XX wieku Józef Zieliński ocenił, że religia jest przeszkodą w rozwoju i uświadomieniu człowieka, narzucając mu przykazania, zasady moralności i pewniki, w których istnienie wątpić nie wolno⁹. Przemawiając w Paryżu w 1906 roku, tłumaczył, że anarchistom chodzi o „wyrwanie z mózgownic ludzi przesądu religii, która służy wszędzie jako podpora władzy i narzędzie ucisku”¹⁰.

Współcześni polscy anarchiści oparli myśl polityczną na świadectwach swoich antenatów¹¹. W końcowej fazie socjalizmu, w 1983 roku w Trójmieście, powstał Ruch Społeczeństwa Alternatywnego (RSA). Wówczas na łamach czasopisma „Homek” anarchiści z RSA analizowali:

Religia zawsze służyła władzy, uzasadniała jej niezbędność i powód, dla którego to jej kapłani, a nie inni ludzie, mieliby tę władzę sprawować. Służy temu celowi

6 M. Bakunin, *Federalizm, socjalizm i antyteologizm. Uzasadniony wniosek skierowany do Komitetu Centralnego Ligi Pokoju i Wolności*, w: tenże, *Pisma wybrane*, t. 1, przeł. B. Wścieklica, Z. Krzyżanowska, Książka i Wiedza, Warszawa 1965, s. 336-339.

7 Tamże, s. 311.

8 Tamże, s. 315-319.

9 J. Zieliński, *Obłudny socjalizm*, Drukarnia Polska A. Reiffa, Paryż 1902, s. 12.

10 Tenże, *Czy w Polsce anarchizm ma rację bytu? Przemówienie Dra Józefa Zielińskiego na zebraniu publicznym w Paryżu d. 18 Marca 1906 r.*, Drukarnia Polska Heymanna i Guelisa, Paryż 1906, s. 18.

11 Zob. *Studia z dziejów polskiego anarchizmu*, red. E. Krasucki, M. Przyborowski, R. Skrycki, Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011; *Za wolnością – przeciwko państwu. Poglądy współczesnych polskich anarchistów*, oprac. R. Antonów, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012; R. Antonów, *Pod czarnym sztandarem. Anarchizm w Polsce po 1980 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.

tworzony przez każdą ideę obraz świata, będący nie opisem faktów, lecz uzasadnieniem ustroju społeczno-politycznego kraju przez daną religię rządzonego¹².

Po 1989 roku anarchiści działali w autonomicznych grupach zlokalizowanych zwykle w ośrodkach miejskich. Gros z nich zrzeszała Federacja Anarchistyczna, która ukształtowała się w latach 1988-1989. W jej dokumencie programowym, zatytułowanym *Plaszczyzna ideowa*, anarchiści głosili, że ich celem jest „obalenie hierarchicznego porządku społecznego, zaprzeczającego idei wolności i demokracji”. Nazywali siebie zwolennikami „zniesienia wszelkich hierarchicznych struktur, tak w życiu społecznym, jak i gospodarczym”. Negowali społeczeństwa zorganizowane w państwach opartych na zasadach demokracji liberalnej. Według nich społeczeństwo w takim państwie nie może istnieć bez przymusu i represji. Utrzymanie przywilejów elity jest bowiem możliwe dzięki istnieniu aparatu policyjnego gotowego do obrony *status quo*¹³. To jednakże w myśli anarchistycznej charakteryzuje każdy typ państwa, niezależnie od systemu aksjologicznego, który stanowi dlań fundament.

Istotą anarchistycznej krytyki wartości konserwatywnych jest zatem sprzeciw wobec hierarchii społecznej zwieńczonej władzą, w imię idei wolności, interpretowanej maksymalistycznie. W opinii publicystów prasy anarchistycznej nie są możliwe do pogodzenia wolność i władza interpretowana jako przymus:

Każdy system religijny, ideologiczny lub społeczno-obyczajowy jest nierozwalnie związany z odgórną, pryncypialną sankcją regulującą życie ludzkie podług kategorycznych form przymusu i zniewolenia. Każdy system władzy uświęca swój aparat naczelną ideą określającą, kanalizującą i reglamentującą życie ludzkie w myśl zasad funkcjonowania wyznaczonych przez wartości posiadające cechy boskie. Boskość nie manifestuje się tylko i wyłącznie na płaszczyźnie religijnej sensu stricto, ale także w wymiarze świeckim¹⁴.

Anarchiści demonstrowali antykonserwatyzm także krytyką tradycji, choć przede wszystkim tej opartej na religii i religijności społeczeństw. Według nich, dzięki tradycji, jednostki i ich grupy mogą potwierdzać swoją przynależność do jakiegoś systemu i zmanifestować swoją doktrynę innowiercom. Tradycję oceniali jako próbę skonstruowania dowodu na słuszność i prawdziwość religii, pełniącej funkcje integrujące społeczeństwo i wyjaśniające hierarchię społeczną¹⁵.

Opór anarchistów powodowała jednak nie tylko hierarchia społeczna i religia ją sankcjonująca, ale i jej zinstytucjonalizowane formy, a przede wszystkim Kościół

12 *O religii*, „Homek” 1983, nr 7, s. 1.

13 Federacja Anarchistyczna, *Plaszczyzna ideowa*, <https://federacja-anarchistyczna.pl/plaszczyzna/> [dostęp: 7.06.2023].

14 T. Szefer, *Anarchizm wobec religii*, „Inny Świat” 2002, nr 17, s. 14.

15 Ka Mog, *Krótkie kazanie o tradycji chrześcijańskiej*, „LaBestia” brak daty, nr 8, s. 3.

rzymskokatolicki. Kontestacja Kościoła i duchowieństwa była szczególnie demonstrowana w publicystyce anarchistycznej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Anarchiści negatywnie oceniali rolę Kościoła w życiu społecznym jako instytucji utrwalającej panujące wzory władzy i poddaństwa, krytykowali wpływ hierarchów kościelnych na sferę polityki i funkcjonowanie państwa, ale także niemoralność księży w ich codziennym życiu. Była to krytyka nierzadko zawierająca elementy wulgarne. Kościół i duchownych nazywano niekiedy „bandą szumowin”, „wybrykiem natury”, „oszustami” czy „pasożytami”¹⁶.

Anarchistyczna propaganda była jedną z proponowanych metod rewolucyjnej zmiany – likwidacji władzy, instytucji hierarchicznych, państwa. Anarchiści wprawdzie wzywali do rewolucji z użyciem przemocy, zwłaszcza w XIX wieku, ale współcześnie rewolucyjne postulaty anarchistów ustąpiły próbom działań edukacyjnych i propagandowych, demonstracjom i protestom, a także budowaniu komun, tzw. *squatów*, zamieszkałych przez ludzi podzielających podobne przekonania, zasiedlających opuszczone tereny i budynki.

SYTUACJONIZM

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku rozwijał się w Polsce inny nurt myślowy – sytuacjonizm. Źródła tego ruchu tkwią w aktywnej w latach 1957-1972 Międzynarodówce Sytuacjonistycznej, która zrzeszała artystów, studentów, architektów, intelektualistów m.in. z Francji, Włoch i krajów Beneluxu. Kanwą jej myśli społecznej była krytyka autorytaryzmu kultury masowej i konsumpcjonizmu oraz zbanalizowanego życia, w którym każda jednostka odgrywa rolę w „społeczeństwie spektaklu”¹⁷. Oblicze ideowe ruchu ukształtowali Guy Debord¹⁸ (1931-1994) z Francji i Raoul Vaneigem¹⁹ (1934) z Belgii. Sytuacjonizm został zaadaptowany przez ruch anarchistyczny w Polsce, a idee sytuacjonistyczne propagowały pisma „Rewolta”, „Parada Krytyczna” i „Monada”.

Piotr Rymarczyk na łamach „Rewolty” w 1989 roku analizował, że współczesne mu społeczeństwa przemysłowe cechuje wspólny typ kultury, dla którego charakterystyczne są cechy autorytarne. Autorytaryzm przejawia się w systemach aksjologicznych. W nich za wartości najwyższe uznawane są „pozaludzkie twory”, jak naród, państwo, ideologia, religia, a także pieniądze i status społeczny. W ten sposób marginalizowany jest „żywy i czujący człowiek”, który pod wpływem kulturowego

16 F. Kant, *Religia dla idiotów*, „Antypolityka” 1999, nr 4, s. 1.

17 Zob. Ch. Gray, *Krótki kurs historii Międzynarodówki Sytuacjonistycznej* (fragment: *Leaving Twentieth Century: The Incomplete Work of the Situationist International*, London 1974), przeł. M. Gachewicz, „Lewą Nogą” 1997, nr 9, s. 150-168.

18 Zob. G. Debord, *La société du spectacle*, Buchet-Chastel, Paris 1967.

19 Zob. R. Vaneigem, *Traité de savoir-vivre à l'usage des jeunes générations*, Gallimard, Paris 1967.

autorytaryzmu opartego na wymienionych wartościach jest w stanie „oddać życie za ojczyznę”, uznając to za cel szlachetny i zaszczytny. Wartości te istnieją jednak tylko w społecznej wyobraźni, a jednostka w zdominowanej przez nie kulturze staje się niewolnikiem zbiorowych urojeń²⁰.

Według sytuacjonistów cechą autorytaryzmu kultury jest także uniformizacja. Indywidualizm jest bowiem uznawany za niebezpieczny, tak dla państwa, jak i dla gospodarczej megamaszyny. Trudniej nim jest administrować. Uniformizacja jest osiągana przez uniemożliwienie zaistnienia zdolności człowieka do samodzielnego myślenia i przeżywania życia oraz zastąpienie autentycznych myśli i uczuć pożądanymi dla systemu regułami i dogmatami. Proces uniformizacji trwa przez całe życie człowieka. Jego efektem jest banalizacja oraz płytkość wewnętrznego życia jednostek. Odbierana przez tak zindoktrynowanych ludzi rzeczywistość jest bowiem strywializowana i sztuczna²¹.

Sytuacjoniści poddali radykalnej krytyce zasady dominacji i hierarchiczności, co łączy ten ruch z anarchizmem:

Relację dominacja-podporządkowanie uważa się za jedyny i uniwersalny regulator. Stąd też króluje ona niepodzielnie nie tylko w życiu politycznym, ale i we wszelkich organizacjach, w rodzinie, wreszcie w podejściu ludzi do środowiska naturalnego, które chce się „ujarzmiać”. Zasada ta w fatalny sposób rzutuje na nasz sposób myślenia o problemach społecznych – kiedy pojawia się jakiś problem, ludzie zazwyczaj nie próbują go rozwiązywać własnymi siłami, lecz zwracają się z nim do władzy, lub też sami próbują przejąć władzę, by narzucić innym swe poglądy²².

Hierarchiczne relacje społeczne w kulturze autorytarnej, a także sferze polityki i gospodarki, w opinii sytuacjonistów wzmacniane były aktywnością autorytarnych jednostek, zwłaszcza tych, które we wspomnianej hierarchii usytuowane były wyżej. Odwołując się do analiz Maxa Horkheimera opublikowanych w 1987 roku przez Państwowy Instytut Wydawniczy w zbiorze pt. *Společna funkcja filozofii*, w czasopiśmie „Rewolta” sytuacjoniści przytoczyli cechy osobowości autorytarnej: jest ona wierna konwencjonalnym wartościom, osiąganym kosztem autonomicznych rozstrzygnięć moralnych, nienawidzi wszystkiego, co słabe (np. bezrobotni), przeciwstawia się samokrytyce, myśli stereotypowo, podkreśla cechy niezmiennie (np. skłonności dziedziczne), nie okazuje współczucia biednym, pogardza ludźmi i wierzy w ich złą naturę, krytykę odrzuca jako destrukcyjną, propaguje seksualną czystość i moralność – w tym względzie jest podejrzliwa wobec innych, idealizuje rodziców – ukrywając wrogość do nich, przecenia ideał własnej normalności – męskość u mężczyzny

20 P. Rymarczyk, *Wolność a system*, „Rewolta” 1989, nr 3, s. 3.

21 Tamże.

22 Tamże.

i kobiecość u kobiety, akceptuje autorytet dla samego autorytetu i żąda rygorystycznego respektu dla niego, ceni religię z przyczyn pragmatycznych, a w istocie jest antyreligijna²³.

W odniesieniu do religii anarchiści-sytuacjoniści zwykle reprezentowali stanowisko materialistyczne, właściwe filozofii marksowskiej, z której krytyki wykształcił się sytuacjonizm. Zgodnie z nim „nie ma innego raju niż ziemski”²⁴. Podzielali pogląd, że człowiek ma zdolność do samodzielnego i logicznego myślenia, a także, że sam może kształtować rzeczywistość. Boga uznali za miarę ludzkiej niepewności: „chcemy żyć wiecznie i obawiamy się samotności, tak samo jak odpowiedzialności za przeszłość, teraźniejszość i przyszłość”²⁵.

Sytuacjoniści krytykowali także rolę Kościoła w życiu społecznym, a przede wszystkim proces ingerowania kleru w życie społeczne i jego wpływ na sferę polityczną. Ich sprzeciw objął np. naukę religii w szkołach i prawne regulacje dotyczące aborcji, a przestrzegali także przed wprowadzeniem zakazu rozwodów i walką z pornografią:

[...] a historia uczy nas, że wszędzie, gdzie zaczyna się od mówienia o walce z pornografią, tam kończy się na wzięciu całej kultury za mordę i zapędzeniu ‘rozwydrzonych dekadentów’ do pisania państwowotwórczych wierszyków²⁶.

W walce z konserwatyzmem społecznym sytuacjoniści opowiadali się za zastosowaniem metod rewolucyjnych. Nie proponowali rewolucji właściwej ruchom anarchistycznym czy komunistycznym. W ich koncepcji „rewolucja życia codziennego” miała być świętem i zabawą²⁷. Stąd organizowali happeningi, akcje polegające na „przeinaczaniu” haseł reklamowych czy publikowaniu satyrycznych lub bulwersujących i prowokujących tekstów i obrazów. Przykładem może być „reklama” szamponu opublikowana w czasopiśmie „Parada Krytyczna”, w której papież Jan Paweł II i Andrzej Wajda mówią: „Nie mamy łupieżu. I ty bądź wierny szamponowi Nizoral!”²⁸, co miało być satyrą ukierunkowaną na ich autorytet. Na poziomie międzynarodowym wzywali jednak do rewolucji także przy użyciu języka agresji, czego

23 *Osobowość autorytarna* (na podstawie: M. Horkheimer, *Spoleczna funkcja filozofii. Wybór pism*, przeł. J. Doktor, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987), „Rewolta” 1991, nr 6, s. 3.

24 *Nie ma innego raju niż ziemski*, „Rewolta” 1994, nr 1 (8), s. 22.

25 *Dlaczego nienawidzę religii* (na podstawie niepodpisanego artykułu z czasopisma „Resist” brak daty, nr 1), przeł. P. J. K. Tymiński, „Fraternité” brak daty, nr 3, s. 3.

26 P. Rymarczyk, *Czy jutro będzie dyktatura?*, „Rewolta” 1990, nr 5, s. 9.

27 M. Filipiak, *Od subkultury do kultury alternatywnej. Wprowadzenie do subkultur młodzieżowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 57.

28 *Nie mamy...*, „Parada Krytyczna” 2000, nr 7, s. 19.

przykładem było hasło francuskiego aktywisty René Viénet (1944): „Ludzkość nie będzie szczęśliwa, dopóki ostatni biurokrata nie zawisnie na flakach ostatniego kapitalisty!”²⁹. W ten sposób zamierzali radykalnie przewartościować systemy społeczne, kulturowe i polityczne.

MARKSIZM-LENINIZM

Odminną od powyższych interpretację dziejów i roli wartości konserwatywnych we współczesnym świecie reprezentowali marksiści-leniniści, odwołujący się m.in. do myśli Karola Marksa (1818-1883), Fryderyka Engelsa (1820-1895) i Włodzimierza Lenina (1870-1924). Ten nurt myśli politycznej opiera się na materializmie historycznym i dialektycznym. Materializm wyklucza realność świata transcendentnego, uznając człowieka za istotę zdolną do poznania praw rządzących rzeczywistością i do opanowania przyrody. Zgodnie z jego zasadą religia jest przejawem alienacji człowieka poszukującego w świecie pozaludzkim poprawy swojego położenia. Stąd, zgodnie z twierdzeniem Lenina, „elektryczność chłopom miała zastąpić Boga, a chłopci mieli modlić się do elektryczności”³⁰. Determinizm historyczny i dialektyczny w marksizmie oznaczają natomiast ukierunkowanie dziejów ludzkich na przezwyciężenie niewolniczych, feudalnych, a następnie kapitalistycznych stosunków produkcji i hierarchicznych stosunków społecznych oraz budowę społeczeństwa bezklasowego po etapie państwa socjalistycznego. Ten ostatni typ państwa to w istocie dyktatura proletariatu, powstała w wyniku walki klas, w drodze rewolucji opartej na przechodzeniu zmian ilościowych w zmiany jakościowe. Oznacza to, że liczebność klasy robotniczej, w kapitalizmie upośledzonej ekonomicznie, determinuje rewolucyjną zmianę od kapitalizmu do socjalizmu. Jest to zatem odwrócenie tradycyjnego porządku społecznego, opartego na hierarchii, w której podstawę, a więc najszerszy element, stanowi najliczniejsza klasa społeczna. Jej świadomość rewolucyjną, czyli antykonserwatywną, ma kształtować byt, a więc warunki ekonomiczne.

We współczesnej Polsce marksizm-leninizm reprezentuje Komunistyczna Partia Polski (KPP). Powstała ona w 2002 roku w miejsce rozwiązanego Związku Komunistów Polskich „Proletariat” (ZKP „Proletariat”), który istniał od 1990 roku. W swoich organach prasowych komuniści krytykowali obóz rządzący Polską jeszcze przed akcesją do Unii Europejskiej, twierdząc, że zamyka on Polaków „w błędnym kole fałszywych alternatyw, dając im do wyboru albo taką modernizację, która wprowadza Polskę do Unii Europejskiej, przyzwalając na kolonizację kraju, względnie fundamentalistyczną zachowawczość, która grozi przekształceniem się w obskurny

29 Cyt. za: A. Ryc, *Sytuacjonizm we Francji*, „Lewą Nogą” 1997, nr 9, s. 197.

30 D. Wolkogonow, *Lenin*, przeł. M. Antosiewicz, Wydawnictwo Amber Sp. z o.o., Warszawa 1997, s. 369.

skansen”³¹. Tym samym komuniści przestrzegali przed możliwością zmarginalizowania Polski przez partie konserwatywne, wspierane przez Kościół rzymskokatolicki, ale jednocześnie alternatywa europejska traktowana była przez nich jako niemożliwa do zaakceptowania, bo sprzeczna z wyznacznikami marksizmu. Już w 1991 roku, w publicystyce ZKP „Proletariat” marksiści krytykowali „wstecznicstwo” partii przejmujących wówczas władzę, które obrały za cel „realizację dogmatycznego programu budowy stosunków kapitalistycznych” w Polsce³². Odejście po 1989 roku od budowy państwa dyktatury proletariatu ku restauracji kapitalizmu traktowane było przez komunistów jako proces cofający Polskę w historii zmierzającej ku socjalizmowi i komunizmowi. Sprzyjać temu miał Kościół, który według komunistów zamierzał wzorem średniowiecza sprawować „rząd dusz” nad Polakami. Marksisci przestrzegali przed ideowym i kulturowym zamknięciem kraju, cenzurą i różnego rodzaju formami kontroli sumień przez „siły wstecznicstwa”³³.

Współcześnie KPP deklarowała w swoim programie, że jej najważniejszym celem „jest przygotowanie ludzi pracy do wspólnej i świadomej walki o wyeliminowanie wyzysku poprzez budowę bezklasowego, demokratycznego społeczeństwa w ramach ustroju socjalistycznego”³⁴. Oceniając sytuację Polski na początku XXI wieku, uznała:

Większość społeczeństwa, która poparła zmianę systemu rządów w roku 1989, kierowała się niechęcią do ekip sprawujących władzę w ostatnim okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Uległa złudzeniom obiecywanej „demokracji” i nie zdawała sobie sprawy z istoty przemian forsowanych przez nowe rządy. Kiedy jednak zaczęła doświadczać pierwszych skutków transformacji, okazało się, że nie jest już w stanie jej zatrzymać i odwrócić. Wybory parlamentarne, z którymi wiązano nadzieję, okazały się polem manipulacji. Celowe wyeliminowanie życia politycznego w zakładach pracy i ordynacja wyborcza sprawiły, że decydujący wpływ na ich wyniki zaczęły wywierać środki masowego przekazu. Te zaś zostały poddane całkowitej kontroli zwolenników nowego kierunku politycznego. Znaczną rolę odegrało opanowanie lewicy przez siły, które wprawdzie wywodziły się z Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, jednak od początku faktycznie popierały tak zwaną transformację ustrojową zmierzającą wprost do kapitalizmu. Błędne utożsamianie przez znaczną część pracowników kierownictwa socjaldemokracji z alternatywą ustrojową, a następnie rozczarowanie spowodowało rozbicie ich postaw politycznych i dezorientację. Również duchowieństwo katolickie, w szczególności wyższe rangą, czynnie poparło zmiany, licząc na wzmocnienie swojej pozycji. Zaangażowało się w obronę transformacji kapitalistycznej, moralnie ją usprawiedliwiając. Wykorzystało przy tym swój religijny autorytet wśród dużej części społeczeństwa do odwrócenia uwagi

31 F. Kukiela, *Co aktualnie w Polsce się dzieje?*, „Brzask” 2003, nr 5, s. 3.

32 *Czy mamy szansę na...?*, „Brzask” 1991, nr 1, s. 1.

33 *Jedna z form kontroli sumień*, „Brzask” 1991, nr 2, s. 1.

34 *Program Komunistycznej Partii Polski uchwalony na IV Zjeździe, Dąbrowa Górnicza, grudzień 2015*, <https://kom-pol.org/program/> [dostęp: 28.05.2021].

od istoty procesu przemian. Skierowało ich niezadowolenie przeciwko socjal-demokratom, nazywanym przez prymitywną propagandę „komunistami”. Ten pozorny konflikt wśród przywódców politycznych umożliwił trwałe rozbitcie jedności ruchu robotniczego i ludzi pracy najemnej oraz doprowadził do dezorientacji większości w sprawach dla niej najbardziej zasadniczych³⁵.

Szczególne miejsce KPP poświęciła w swoim programie krytyce Kościoła. Postulowała m.in.:

- równouprawnienie wszystkich związków wyznaniowych i zrównanie ich w prawach z innymi organizacjami społecznymi;
- likwidację przywilejów duchowieństwa i finansowanie związków wyznaniowych z podatków wpłacanych przez zadeklarowanych członków;
- zakaz finansowania przez państwo i gminy działalności wyznaniowej;
- dobrowolność nauki religii i jej organizowanie przez związki wyznaniowe poza terenem szkół publicznych;
- zakaz zmuszania kogokolwiek do praktyk religijnych³⁶.

W publicystyce partii komunistycznej Kościół rzymskokatolicki i religia uznane zostały za główne czynniki opóźniające sytuację rewolucyjną, umożliwiającą przejście do państwa socjalistycznego i budowy komunizmu. KPP dążyła do zmian rewolucyjnych, choć w zawołowany sposób je opisywała. Jej celem było państwo socjalistyczne, w którym tradycyjny porządek społeczny, oparty na hierarchii wspieranej autorytetem Kościoła, miał zostać odwrócony za sprawą wprowadzenia ustroju dyktatury proletariatu, a właściwie dyktatury partii komunistycznej.

TROCKIZM

Trockizm jest wielotendencyjnym i zatowizowanym nurtem myśli politycznej odwołującym się do myśli Lwa Trockiego (1879-1940). Wyróżnia go krytyka Józefa Stalina (1878-1953) i Związku Radzieckiego, koncepcji ograniczenia rewolucji komunistycznej do jednego państwa, ukształtowania w nim biurokracji jako nowej klasy społecznej, a także program budowy socjalizmu już w łonie kapitalizmu, tzw. program przejściowy³⁷.

Ruch trockistowski jest ruchem internacjonalistycznym. Tworzy go wielość, niekiedy efemerycznych grup, organizacji i partii. Na forum międzynarodowym jeszcze w XX wieku, a po przekształceniach także w XXI wieku, działały polskie organi-

35 Tamże.

36 Tamże.

37 M. Staszewski, *Co to jest trockizm?*, „Dalej! Pismo Socjalistyczne” 2005, nr 40, s. 23.

zacje afiliowane przy międzynarodowych strukturach trockistowskich: Zjednoczony Sekretariat Czwartej Międzynarodówki (*United Secretariat of the Fourth International*), Komitet na rzecz Międzynarodówki Robotniczej (*Committee for a Workers' International*), następnie Międzynarodowa Alternatywa Socjalistyczna (*International Socialist Alternative*), Tendencja Międzynarodowego Socjalizmu (*International Socialism Tendency*) oraz Międzynarodowa Liga Komunistyczna – Czwarto-Międzynarodówka (*International Communist League – Fourth Internationalist*).

Ze Zjednoczonym Sekretariatem związany był Nurt Lewicy Rewolucyjnej (NLR) powstały jeszcze w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Organizacja ta opowiadała się za socjalizmem interpretowanym jako ustrój oparty na samorządzie pracowniczym, gwarantującym wzrost konsumpcji ludzi pracy w oparciu o zasadę równości i demokracji³⁸. Tym samym NLR podważał zarówno tradycyjną strukturę społeczną, jak i idee właściwe myśli zachowawczej.

Z Komitetem na rzecz Międzynarodówki Robotniczej związana była Grupa na rzecz Partii Robotniczej (GPR) powstała w 2004 roku z przekształcenia organizacji o nazwie Ofensywa Antykapitalistyczna, a po kolejnych przemianach z Międzynarodową Alternatywą Socjalistyczną powiązana była krajowa Alternatywa Socjalistyczna. Jej celem była budowa partii rewolucyjnej. Wśród jej postulatów wyróżnić można m.in.:

- przejęcie kontroli nad produkcją i zarządzaniem przedsiębiorstwami przez samorządy pracownicze;
- uspołecznienie gospodarki;
- masowe uzwiązkowienie pracowników;
- oddzielenie edukacji od religii;
- prawo do bezpłatnej aborcji na żądanie kobiety;
- prawo do edukacji seksualnej w szkołach i bezpłatnej antykoncepcji;
- równość małżeńską dla ludzi LGBT i walkę z dyskryminacją na wszystkich poziomach życia społecznego³⁹.

Powyższe postulaty mają charakter żądań minimum, możliwych do zrealizowania w etapie przejściowym do socjalizmu. Już jednak wcześniej, jako Ofensywa Antykapitalistyczna, trockiści kierowali się także przeciwko Kościołowi. W periodyku „Jedność Pracownicza” w 2002 roku pisali:

38 *Nurt Lewicy Rewolucyjnej*, „Dalej! Pismo Socjalistyczne” 2003, nr 35, s. 4.

39 Alternatywa Socjalistyczna, *Nasze postulaty*, <https://alternatywasocjalistyczna.pl/o-nas/postulaty/> [dostęp: 7.06.2023].

Jak wiadomo, Kościół zawsze był przeciwny wszelkim nowościom. Nieważne, czy to chodziło o wynalezienie lunety, potwierdzenie kulistości Ziemi, rozpowszechnianie teorii ewolucji. Dziś czujemy się tak samo, słysząc jakie zło może wyrządzić eutanazja, klonowanie, aborcja itp. Wciąż towarzyszą nam mroki średniowiecza⁴⁰.

Tendencję Międzynarodowego Socjalizmu reprezentowała w Polsce Pracownicza Demokracja, ukształtowana jako Solidarność Socjalistyczna na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Również i ona głosiła postulaty o antykonserwatywnym charakterze zarówno w znaczeniu obyczajowości, jak i w sferze społecznej, politycznej i ekonomicznej. Opowiadała się za ustrojem socjalizmu oddolnego, opartym na pracowniczych komitetach delegatów. Deklarowała walkę z rasizmem i nacjonalizmem. Popierała prawo do obrony dla wszystkich uciskanych mniejszości. Opowiadała się za świeckim charakterem szkolnictwa i oddzieleniem Kościoła od państwa, za pełną społeczną, ekonomiczną i polityczną emancypacją kobiet oraz przeciwko dyskryminacji osób homo-, bi- i transseksualnych⁴¹.

Międzynarodową Ligę Komunistyczną – „Czwarto-Międzynarodówkową” – reprezentowała w kraju Spartakusowska Grupa Polski, istniejąca w latach 1990-2001, odbudowana w 2007 roku. Choć jej program i publicystyka świadczą o dalekich od zasad demokracji celach, deklarowała, że dla niej socjalizm to społeczeństwo bezklasowe i egalitarne, którego wprowadzenie wymaga szeregu rewolucji socjalistycznych na świecie⁴². Charakterystyczny dla jej przekazu był radykalny antyklerykalizm⁴³.

KONKLUZJE

Maksymalizm krytyki „starego porządku społecznego” i religii w myśli anarchistycznej, sytuacjonizm, marksizm-leninizm i tendencjach trockistowskich jest konsekwencją maksymalizmu aksjologicznego radykalnego myślenia politycznego. Radykalna, a więc bezkompromisowa, niepodzielna i gnostyczna interpretacja idei wolności w anarchizmie i sytuacjonizmie, a także deklarowane radykalne rozumienie równości, której fundamentem jest materializm i która jest podstawowym komponentem idei sprawiedliwości społecznej w nurtach komunistycznych, stanowią podwalinę krytyki „starej” hierarchii, tradycji i religii. Dla adherentów tych nurtów

40 A. Suchocka, *Słów kilka o bycie ludzkim zawierających narodów porównania*, „Jedność Pracownicza” 2002-2003, nr 4, s. 7.

41 Pracownicza Demokracja, *Kim jesteśmy*, https://pracowniczademokracja.org/?page_id=372 [dostęp: 15.06.2023].

42 *Spartakusowska Grupa Polski odbudowana*, <https://www.icl-fi.org/polski/listek/odbudowana.html> [dostęp: 14.06.2023].

43 Zob. *PiS: klerykalni spadkobiercy kontrrewolucji „Solidarności”*, <https://www.icl-fi.org/polski/platforma/ps20/PiS.html> [dostęp: 14.06.2023].

myśli politycznej tradycja nie jest potwierdzeniem mądrości tych, którzy ją kultywują, ale zjawiskiem, któremu właściwe jest wsteczństwo, zacofanie albo przeczenie ideom właściwym i prawdziwym oraz podważanie praw dziejowych. Religia natomiast interpretowana jest jako zjawisko legitymizujące to, co „stare”, choć to relikwiant sankcjonowany anachronizmem. Radykalizm analizowanych nurtów myśli politycznej oznacza dążenie do ich anihilacji, wyrugowania z życia społecznego, odwrócenie porządku politycznego i zastąpienie go nowym, pozbawionym pozostałości „starego”.

BIBLIOGRAFIA

- Alternatywa Socjalistyczna, *Nasze postulaty*, <https://alternatywasocjalistyczna.pl/o-nas/postulaty/> [dostęp: 7.06.2023].
- Antonów Radosław, *Pod czarnym sztandarem. Anarchizm w Polsce po 1980 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- Bakunin Michał, *Federalizm, socjalizm i antyteologizm. Uzasadniony wniosek skierowany do Komitetu Centralnego Ligi Pokoju i Wolności*, w: Michał Bakunin, *Pisma wybrane*, t. 1, przeł. Bolesław Wścieklica, Zofia Krzyżanowska, Książka i Wiedza, Warszawa 1965.
- Czy mamy szansę na...?*, „Brzask” 1991, nr 1. Debord Guy, *La société du spectacle*, Buchet-Chastel, Paris 1967.
- Dlaczego nienawidzę religii* (na podstawie niepodpisanego artykułu z czasopisma „Resist” brak daty, nr 1), przeł. P. J. K. [brak imion] Tymiński, „Fraternité” brak daty, nr 3.
- F. Kant, *Religia dla idiotów*, „Antypolityka” 1999, nr 4.
- Federacja Anarchistyczna, *Płaszczyzna ideowa*, <https://federacja-anarchistyczna.pl/płaszczyzna/> [dostęp: 7.06.2023].
- Filipiak Marian, *Od subkultury do kultury alternatywnej. Wprowadzenie do subkultur młodzieżowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
- Garewicz Jan, *Koleje życia*, w: Pierre Joseph Proudhon, *Wybór pism*, t. 1, przeł. Jadwiga Bornstein i in., Książka i Wiedza, Warszawa 1974.
- Gray Christopher, *Krótki kurs historii Międzynarodówki Sytuacjonistycznej* (fragment: *Leaving Twentieth Century: The Incomplete Work of the Situationist International*, London 1974), przeł. Maciej Gachewicz, „Lewą Nogą” 1997, nr 9.
- Jedna z form kontroli sumień*, „Brzask” 1991, nr 2.
- Ka Mog, *Krótkie kazanie o tradycji chrześcijańskiej*, „LaBestia” brak daty, nr 8.
- Kukieła F. [brak imienia], *Co aktualnie w Polsce się dzieje?*, „Brzask” 2003, nr 5.

- Malendowicz Paweł, *Alternatywna myśl politycznego marginesu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2023.
- Nie ma innego rajy niż ziemski*, „Rewolta” 1994, nr 1 (8).
- Nie mamy...*, „Parada Krytyczna” 2000, nr 7.
- Nurt Lewicy Rewolucyjnej*, „Dalej! Pismo Socjalistyczne” 2003, nr 35.
- O religii*, „Homek” 1983, nr 7.
- Osobowość autorytarna* (na podstawie: Horkheimer Max, *Społeczna funkcja filozofii. Wybór pism*, przeł. Jan Doktór, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987), „Rewolta” 1991, nr 6.
- PiS: klerykalni spadkobiercy kontrrewolucji „Solidarności”*, <https://www.icl-fi.org/polski/platforma/ps20/PiS.html> [dostęp: 14.06.2023].
- Pracownicza Demokracja, Kim jesteśmy*, https://pracowniczademokracja.org/?page_id=372 [dostęp: 15.06.2023].
- Program Komunistycznej Partii Polski uchwalony na IV Zjeździe*, Dąbrowa Górnicza, grudzień 2015, <https://kom-pol.org/program/> [dostęp: 28.05.2021].
- Proudhon Pierre Joseph, *O ustanowieniu ładu w społeczeństwie, czyli zasady organizacji politycznej*, w: Pierre Joseph Proudhon, *Wybór pism*, t. 1, przeł. Jadwiga Bornstein et al., Książka i Wiedza, Warszawa 1974.
- Ryć Adam, *Sytuacjonizm we Francji*, „Lewą Noga” 1997, nr 9.
- Rymarczyk Piotr, *Czy jutro będzie dyktatura?*, „Rewolta” 1990, nr 5.
- Rymarczyk Piotr, *Wolność a system*, „Rewolta” 1989, nr 3.
- Spartakusowska Grupa Polski odbudowana*, <https://www.icl-fi.org/polski/listek/odbudowana.html> [dostęp: 14.06.2023].
- Staszewski Marek, *Co to jest trockizm?*, „Dalej! Pismo Socjalistyczne” 2005, nr 40.
- Studia z dziejów polskiego anarchizmu*, red. Eryk Krasucki, Michał Przyborowski, Radosław Skrycki, Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.
- Suchocka Arleta, *Słów kilka o bycie ludzkim zawierających narodów porównania*, „Jedność Pracownicza” 2002-2003, nr 4.
- Szefer Tomasz, *Anarchizm wobec religii*, „Inny Świat” 2002, nr 17.
- Vaneigem Raoul, *Traité de savoir-vivre à l'usage des jeunes générations*, Gallimard, Paris 1967.
- Wołkogonow Dmitrij, *Lenin*, przeł. Maciej Antosiewicz, Wydawnictwo Amber Sp. z o.o., Warszawa 1997.
- Za wolnością – przeciwko państwu. Poglądy współczesnych polskich anarchistów*, oprac. Radosław Antonów, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Zieliński Józef, *Czy w Polsce anarchizm ma rację bytu? Przemówienie Dra Józefa Zielińskiego na zebraniu publicznym w Paryżu d. 18 Marca 1906 r.*, Drukarnia Polska Heymanna i Guelisa, Paryż 1906.
- Zieliński Józef, *Obludny socjalizm*, Drukarnia Polska A. Reiffa, Paryż 1902.



RADICAL CRITICISM OF THE „OLD SOCIAL ORDER” AND RELIGION IN CONTEMPORARY POLISH POLITICAL THOUGHT

ENGLISH SUMMARY

The subject of the article is the analysis of the criticism of the values of tradition, religion, social hierarchy in such currents of political thought as anarchism, situationism, Marxism-Leninism and Trotskyist tendencies. The author formulated the hypothesis that the maximalism of the negation of the listed objects of criticism is due to the axiological maximalism of radical political thinking. The research was based on qualitative analysis of the testimonies of political thought.

Key words: radicalism, political thought, anarchism, situationism, communism



Paweł Malendowicz

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID 0000-0003-2325-9966

Doktor habilitowany; nauki o polityce i administracji, najważniejsze publikacje: *Alternatywna myśl politycznego marginesu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2023; *Polityczny wymiar kontestacji młodzieżowej w Polsce od lat siedemdziesiątych XX wieku*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Pile, Piła 2008; *Ultralewica a współczesność. Idee, programy, praktyka*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Pile, Piła 2006; *Ruch anarchistyczny w Europie wobec przemian globalizacyjnych przelomu XX i XXI wieku*, Difin, Warszawa 2013; zainteresowania naukowe: współczesna myśl polityczna, radykalizm i ekstremizm polityczny, anarchizm, nacjonalizm i inne nurty politycznego marginesu, Polonia amerykańska, kontestacja młodzieżowa, bezpieczeństwo lokalne; e-mail: p.malendowicz@ukw.edu.pl.